२५

आजीगर्तिः शुनःशेपः स कृत्रिमो वैश्वामित्रो देवरातः। वरुणः । गायत्री ।

यच्चिद्धि ते विशो यथा प्र देव वरुण व्रतम्। मिनीमसि द्यविद्यवि॥ १ ॥०२५ ॥०१

वरुण- प्रकृतिनियत्यधिदैवत । प्र- प्रकर्षेण द्योतक । ते- तव । यत् । व्रतम्- नियमम् । द्यविद्यवि- दिने दिने । ते- तव । विशः- प्रजा वयम् । यथा । मिनीमसि- हिंसितवन्तः । मीञ् हिंसायाम् । उल्लङ्घितवन्त इति भावः ॥१ ॥

मा नो वधाय हत्नवे जिहीळानस्य रीरधः। मा हृणानस्य मन्यवे॥ १ ॥०२५ ॥०२

जिहीळानस्य- अनादरं कृतवता । हत्नवे- हन्त्रा त्वया । विभक्तिव्यत्ययः । वधाय- क्रियमाणाय संहाराय । नः- अस्मान् । मा रीरधः- संसिद्धान् मा कुरु । राध संसिद्धौ । हृणानस्य- अस्मत्कार्येण जुगुप्सावतः भवतः । हृणी लज्जायाम् । अस्मत्त्यागार्थं कृतसङ्कल्पस्य । मन्यवे- क्रोधाय । मा रीरधः ॥२ ॥

वि मृळीकाय ते मनो रथीरश्वं न संदितम्। गीर्भिर्वरुण सीमहि॥ १ ॥०२५ ॥०३

मृळीकाय- अस्मदानन्दभूताय । मृळ सुखने । ते- भवते । भवदादरापेक्षयेति भावः । मनः- मम चित्तम् । वरुण- प्रकृतिनियत्यधिदैवत । संदितम्- खण्डितम् । दो अवखण्डने । दूरगमनेन श्रान्तम् । अश्वम् । रथीः- रथी । न- यथा । घासादिप्रदानेन प्रसादयति तथा । गीर्भिः- मन्त्रैः । सीमहि- बध्नीमः । षिवु तन्तुसन्ताने ॥३ ॥

परा हि मे विमन्यवः पतन्ति वस्यइष्टये। वयो न वसतीरुप॥ १ ॥०२५ ॥०४

वयः- पक्षिणः। न- यथा। वसतीः- नीडं। उप- सामीप्येन। परा पतन्ति- निवृत्तिरहिताः प्रसरन्ति। तथा। वस्य इष्टये- तव स्नेहमिच्छन्त्यः। वस स्नेहे। तेन स्नेहेन शरणमिच्छन्त्यः। वस निवासे। त्वच्छरणेन चित्तवृत्तिनिरोधं योगमिच्छन्त्यः। वसु स्तम्भे। मे- मम। विमन्यवः- क्रोधरहिताः चित्तवृत्तयः। परा पतन्ति- त्वयि प्रसरन्ति ॥४॥

कदा क्षत्रश्रियं नरमा वरुणं करामहे। मृळीकायोरुचक्षसम्॥ १ ॥०२५ ॥०५

मृळीकाय- आनन्दाय। कदा। उरुचक्षसम्- विस्तृतदर्शनसहितम्। क्षत्रश्रियम्- अभ्युदयनिर्वाहकसंपद्भूतम्। नरम्- नेतृ। वरुणम्- प्रकृतिनियत्यधिदैवतम्। आ- समन्तात्। सर्वेषु कर्मसु सर्वासु भावनासु वा। करामहे- करवाम। प्रकृतिनियत्युल्लङ्घनाय प्रकृतिनियत्याश्रयाख्यपश्चात्तापमयं प्रायश्चित्तमनेन मन्त्रेण प्रोच्यते ॥५॥

तदित्समानमाशाते वेनन्ता न प्र युच्छतः। धृतव्रताय दाशुषे॥ १ ॥०२५ ॥०६

धृतव्रताय- प्रकृतिनियत्यनुस्यूतनियमसंपन्नाय। दाशुषे- दानकर्त्रे। वेनन्ता- कान्तिसंपन्नौ मित्रावरुणौ। वेनतिः कान्तिकर्मा। तदित्- तदेवास्माकं जीवनं भावनं वा। आशाते- अश्नुवाते। न प्र युच्छतः- प्रमादं मा कुरुतः। युच्छ प्रमादे ॥६॥

वेदा यो वीनां पदमन्तरिक्षेण पतताम्। वेद नावः समुद्रियः॥ १ ॥०२५ ॥०७

अन्तरिक्षेण- आकाशे। पतताम्- गच्छताम्। वीनाम्- पक्षिणाम्। पदम्- गतिम्। यः। वरुणः। वेद। समुद्रियः- समुद्रस्थः। यः। नावः- नौकायाः। पदम्- गतिं वेद। सोस्मान् मोचयतु। आध्यात्मिके पक्षी विमोचनस्य प्रतीकः। नौका वासनामयमनःसमुद्रतारकगतिशक्तिः ॥७॥

वेद मासो धृतव्रतो द्वादश प्रजावतः। वेदा य उपजायते॥ १ ॥०२५ ॥०८

यः। धृतव्रतः- प्रकृतिनियत्यनुस्यूतनियमधारकः। प्रजावतः- प्रजापतेर्हिरण्यगर्भस्य। महत्तत्त्वप्रतीकस्य। द्वादश मासः- द्वादशमासान्। वेद- जानाति। यः। उपजायते- त्रयोदशमधिकतया जातं मासमपि। वेद- यो जानाति स वरुणोऽस्मान्विमोचयतु ॥८॥

वेद वातस्य वर्तनिमुरोर्ऋष्वस्य बृहतः। वेदा ये अध्यासते॥ १ ॥०२५ ॥०९

ऋष्वस्य- दर्शनमयस्य। विद्यामयस्य वा। बृहतः- महतः। उरोः- विस्तीर्णस्य। वातस्य- वायोः प्राणस्येत्याध्यात्मिके। वर्तनिम्- मार्गम्। यो वेद। ये- या द्योतनशक्तयः। अध्यासते- प्राणमध्यासते। ता यो वेद ॥९॥

नि षसाद धृतव्रतो वरुणः पस्त्या३ स्वा। साम्राज्याय सुक्रतुः॥ १ ॥०२५ ॥१०

साम्राज्याय- दीप्त्यर्थम्। सुक्रतुः- शोभनक्रतुर्भूत्वा। सर्वभूतहितरत्युद्भूतक्रतुर्भूत्वा। अग्निर्भूत्वा। वरुणः- प्रकृतिनियतिदेवता। पस्त्यासु- प्रजास्वन्तः। धृतव्रतः- प्रकृतिनियत्यनुस्यूतनियमसंपन्नः। आ निषसाद- सुप्रतिष्ठितोऽभवत् ॥१०॥

अतो विश्वान्यद्भुता चिकित्वाँ अभि पश्यति। कृतानि या च कर्त्वा॥ १ ॥०२५ ॥११

अतः- यासु प्रजासु वरुणोऽग्निरूपेण सुप्रतिष्ठितोऽभवत् ताभ्यः। विश्वानि- सर्वाणि। अद्भुतानि- असाधारणानि। कृतानि- यानि कृतानि। या च कर्त्वा- यानि करिष्यमाणानि। कर्माणि। तानि। चिकित्वान्- प्रज्ञावान् वरुणः। अभि- अभितः। पश्यति ॥११॥

स नो विश्वाहा सुक्रतुरादित्यः सुपथा करत्। प्र ण आयूँषि तारिषत्॥ १ ॥०२५ ॥१२

आदित्यः- अखण्डप्रकृतिजः। सुक्रतुः- अग्निभूतः। सर्वभूतहितक्रतुभूतः। सः- वरुणः। नः- अस्मान्। सुपथा- शोभनमार्गस्थान्। करत्- करोतु। नः- अस्माकम्। आयूंषि- जीवनानि। प्र तारिषत्- प्रवर्धयतु ॥१२॥

बिभ्रद्द्रापिं हिरण्ययं वरुणो वस्त निर्णिजम्। परि स्पशो नि षेदिरे॥ १ ॥०२५ ॥१३

हिरण्ययम्- ज्योतिर्मयीम्। द्रापिम्- आत्मावरणद्रापणशक्तिम्। बिभ्रत्- धारयन्। निर्णिजम्- शुचिम्। धर्मपोषकं वा। णिजिर् शौचपोषणयोः। वरुणः। वस्त- निवासयति। वस निवासे। स्पशः- प्रकृतिनियतिस्पर्शिनः। परि- वरुणं परितः। नि षेदिरे- उपाविशन् ॥१३॥

न यं दिप्सन्ति दिप्सवो न द्रुह्वाणो जनानाम्। न देवमभिमातयः॥ १ ॥०२५ ॥१४

यम्- यं वरुणम्। दिप्सवः- हिंसकाः। दम्भु दम्भे। न दिप्सन्ति- न हिंसितुमिच्छन्ति भयात्। जनानां द्रुह्वाणः- प्रजाद्रोहिणः। अभिमातयः- स्वाभिमानशक्तयः। यं देवम्। न दिप्सन्ति ॥१४॥

उत यो मानुषेष्वा यशश्चक्रे असाम्या। अस्माकमुदरेष्वा॥ १ ॥०२५ ॥१५

उत- अपि च। यः। मानुषेषु- मनुष्येषु। यशः- अन्नम्। असामि चक्रे- संपूर्णं चक्रे। अस्माकमुदरेषु। आ सर्वतः। असामि चक्रे ॥१५॥

परा मे यन्ति धीतयो गावो न गव्यूतीरनु। इच्छन्तीरुरुचक्षसम्॥ १ ॥०२५ ॥१६

उरुचक्षसम्- विस्तीर्णदर्शनम्। इच्छन्तीः- कामयन्त्यः। मे- मम। धीतयः- धारणाशक्तयः। गावः- ज्ञानरश्मयः। गव्यूतीः- तद्रक्षाः। अनु- अभिलक्ष्य। न- इव। परा- अनिवृत्ताः। यन्ति- वरुणं गच्छन्ति ॥१६॥

सं नु वोचावहै पुनर्यतो मे मध्वाभृतम्। होतेव क्षदसे प्रियम्॥ १ ॥०२५ ॥१७

यतः- यस्मात्। मे- मम। आभृतम्- संपादितम्। प्रियम्- प्रेमपूर्णम्। मधु- मधुरं भावनम्। होतेव- अग्निरिव। क्षदसे- आस्वादयसि। तस्मात्। पुनः- पुनः पुनः। आवाम्। नु- ननु। सं वोचावहै- संवादं करवावहै ॥१७ ॥

दर्शं नु विश्वदर्शतं दर्शं रथमधि क्षमि। एता जुषत मे गिरः॥ १ ॥०२५ ॥१८

विश्वदर्शतम्- दर्शनीयम्। दर्शनस्य विद्यार्थत्त्वादध्येतव्यमिति भावः। दर्शं- अपश्यम्। ज्ञातवानिति भावः। क्षमि- सहनशक्तेः। अधि- उपरि। रथम्- रमणीयम्। रमन्ते अस्मिन्निति रथः। वरुणप्रापकशक्तिम्। दर्शं- अपश्यम्। मे- मम। एताः- एनाः। गिरः- स्तुतीः। मन्त्रान् वा। वरुणरथः। जुषत- सेवितवान् ॥१८ ॥

इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृळय। त्वामवस्युरा चके॥ १ ॥०२५ ॥१९

इमम्- एतम्। मे- मम। हवम्- आह्वानम्। वरुण। श्रुधि- शृणु। अद्य- इदानीम्। मृळय- आनन्दय। अवस्युः- रक्षेच्छुः। त्वाम्- भवन्तम्। आ चके- स्तौमि। कै शब्दे ॥१९ ॥

त्वं विश्वस्य मेधिर दिवश्च ग्मश्च राजसि। स यामनि प्रति श्रुधि॥ १ ॥०२५ ॥२०

मेधिर- मेधाविन्। त्वम्- भवान्। दिवः- द्योलोकस्य। ग्मः- भूलोकस्य। विश्वस्य- सर्वस्य। नियत्याम्। राजसि- विराजसे। सः- तादृशः। यामनि- सिद्धिप्रापणसमये। या प्रापणे। प्रति- मत्स्तोत्रं प्रति। श्रुधि- शृणु ॥२० ॥

उदुत्तमं मुमुग्धि नो वि पाशं मध्यमं चृत। अवाधमानि जीवसे॥ १ ॥०२५ ॥२१

जीवसे- उज्जीवनाय। नः- अस्माकम्। उत्तमम्- सुवर्लोकाख्यमानसस्थम्। पाशम्- प्रकृतिनियतिविरोधकर्मफलभूतम् बन्धम्। उत्- उत्कृष्य। मुमुग्धि- मोचय। मध्यमम्- भुवर्लोकाख्यप्राणस्थम्। पाशम्। वि चृत- वियुज्य नाशय। अधमानि- भूलोकाख्यशरीरस्थम्। पाशम्। अव- अवकृष्य। चृत- नाशय। चृती हिंसाग्रन्थनयोः ॥२१॥